

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341
DOI

ПЕРЕПЬОЛКІН С. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного права
Університету митної справи та фінансів

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРАВИЛ ПОВЕДІНКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ПЕРЕГЛЯД ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ

Анотація. У статті зосереджено увагу на необхідності здійснення перегляду понятійно-категоріального апарату, що використовується українськими науковцями у наукових і навчальних публікаціях під час розкриття правової природи імплементації правил поведінки міжнародного права. Проведений аналіз досліджень і публікацій, у котрих започатковано розв'язання досліджуваної проблеми, дозволив дійти висновку, що у сучасній доктрині міжнародного права проблематика імплементації правил поведінки міжнародного права потребує комплексного теоретичного вивчення. Передусім це стосується наукових категорій і понять, запропонованих ще представниками радянської школи міжнародного права, доктринальному обговоренню доцільності подальшого застосування яких сучасні українські науковці ще не приділили належної уваги. Із огляду на це у статті проаналізовано доктринальні підходи радянських і сучасних українських науковців до розуміння категорії «механізм імплементації міжнародно-правових норм» і пов'язаних із нею понять, зокрема «міжнародно-правовий механізм реалізації норм міжнародного права», «внутрішньодержавний механізм реалізації норм міжнародного права» тощо. За результатами проведеного дослідження доведено, що зазначені вище поняття активно використовуються і є фактично усталеними для представників української доктрини міжнародного права. Однак обґрунтуванню теоретичної цінності цих понять, як і їхньої важливості для практики правового регулювання міжнародних і внутрішньодержавних відносин, науковці не приділяють належної уваги. Із метою спрощення термінології, що використовується представниками української правничої науки у дослідженнях міжнародно-правових і національних аспектів імплементації правил поведінки міжнародного права, запропоновано відмовитися від використання у сучасній

теорії міжнародного права запозиченого із наукових праць представників радянських шкіл теорії держави і права, а також міжнародного права слова «механізм» і побудованих із його використанням понять, зокрема «механізм імплементації міжнародно-правових норм», «міжнародно-правовий механізм реалізації норм міжнародного права», «внутрішньодержавний механізм реалізації норм міжнародного права» тощо. Адже такі поняття не мають реального зв'язку із практикою правового регулювання міжнародних відносин, у наукових працях вони згадуються без належної аргументації і вкрай рідко визнаються актуальними для вивчення та обговорення, у навчальних виданнях їх найчастіше немає, а у разі наявності – пояснюються науковцями неоднозначно і непослідовно. Не отримала визнання зазначена вище термінологія і у науковій та навчальній літературі представників західної доктрини міжнародного права.

Ключові слова: імплементація, реалізація, міжнародне право держави, внутрішньодержавне право, засоби імплементація, механізм імплементації норм міжнародного права.

Постановка проблеми. В історії міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин неодноразово відбувалися ситуації, коли ретельно опрацьовані і прийняті для досягнення чітко визначених мети і завдань правила поведінки міжнародного права виявлялися малоефективними або взагалі непридатними для цього. Здебільшого такі випадки виникали тоді, коли практичне здійснення визначених у принципах, нормах і стандартах чинних, новоприйнятих міжнародних договорах та актах міжнародних організацій правил поведінки потребувало вжиття від суб'єктів міжнародного права додаткових заходів на їхньому внутрішньому та/або міжнародному рівнях правового регулювання суспільних відносин. Рідше, коли згодом визначені у проекті або чинному міжнародному договорі чи акті міжнародної організації мета і/або окремі завдання не були досягнуті загалом, виконані лише частково або еволюціонували. Водночас, залишаючись актуальними для учасників міжнародних відносин, погоджені мета і/або завдання спонукали останніх продовжити потрібну для їх досягнення діяльність на міжнародному та/або внутрішньому рівнях правового регулювання суспільних відносин. Згодом у правовій доктрині та практиці міжнародно-правового і внутрішньодержавного правового регулювання суспільних відносин така діяльність отримала назву «імплементація».

У другій половині ХХ століття термін «імплементація» міцно увійшов у науковий обіг, про що свідчить широка практика його використання у працях радянських юристів-міжнародників, зокрема А. С. Гавердовського, Р. Л. Боброва, Н. В. Захарової, Л. Н. Галенської, І. І. Лукашука, Л. Х. Мінгазова, Г. І. Тункіна та інших.

Використовують цей термін у наукових працях і сучасні українські юристи-міжнародники, такі як В. І. Акуленко, М. Антонович, В. Г. Буткевич, А. І. Дмитрієв, В. В. Максимов, В. М. Стешенко, Ю. С. Шемшученко та інші, а також представники зарубіжної міжнародно-правової доктрини (Е. Бінейкер, Е. Б. Вайс, В. Гоуллен-Деббас, Г. К. Джейкобсон, Т. О. Елаес, А. Касейзі, К. Раустіала, А.-М. Слаутер та інші).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених імплементації правил поведінки міжнародного права, свідчить про відсутність узгодженого наукового розуміння імплементації не лише науковцями різних країн, але і представниками правової доктрини України. Наявні відмінності проявляються як у підходах до характеристики імплементації як окремого виду діяльності держав, так і у підходах до тлумачення терміну «імплементація» і пов'язаного з ним понятійно-категоріального апарату. Зокрема, для багатьох українських дослідників є характерним ототожнення значення термінів «імплементація» та «реалізація» із наданням переваги останньому без будь-яких аргументів. Поширеною є інтерпретація імплементації як процесу введення (входження) норм міжнародного права у правову систему України. Усталеною є думка, що імплементацію правил міжнародного права на міжнародному і внутрішньодержавному рівнях забезпечують спеціально створені для цього і взаємопов'язані міжнародно-правовий і внутрішньодержавний механізми, які доповнюють один одного. Значна увага приділяється також характеристиці запозичених із теорії держави і права та адаптованих під міжнародне право засобів і форм реалізації його норм тощо.

Водночас зазначимо, що єдиного для всіх рекомендованого або імперативно визначеного переліку засобів і форм імплементації правил поведінки міжнародного права, як і встановленого порядку їх здійснення, не існує. У кожному конкретному випадку здійснення правила поведінки міжнародного права, якщо конкретні умови та засоби для цього прямо не були передбачені у тексті міжнародного договору або акта міжнародної організації, залежить від зацікавленості та волевиявлення його суб'єктів. Такими суб'єктами переважно виступають держави. Однак непоодинокими є випадки залучення до такої діяльності й інших суб'єктів міжнародного права, наприклад, міжнародних організацій. Важливо також наголосити на тому, що зазвичай імплементація правил поведінки міжнародного права не обмежується часовими межами, оскільки наперед неможливо передбачити всіх перешкод, які можуть виникнути під час їх упровадження у життя. Тому діяльність із імплементації правил поведінки міжнародного права може здійснюватися протягом досить тривалого періоду часу, який інколи може бути більшим за період часу, приділеного розробленню і прийняттю таких правил поведінки. Перегляду, на нашу думку, потребує і понятійно-категоріальний апарат, яким послуговуються науковці під час характеристики імплементації правил поведінки міжнародного права. Передусім це стосується категорії «механізм» і побудованих із його використанням понять, зокрема «механізм імплементації міжнародно-правових норм», «міжнародно-правовий механізм реалізації», «внутрішньодержавний механізм реалізації» тощо.

Отже, враховуючи важливість розроблення узгодженого наукового підходу до розуміння імплементації правил поведінки міжнародного права як для теорії, так і для практики правового регулювання суспільних відносин,

можна стверджувати, що проблематика імплементації правил поведінки міжнародного права потребує комплексного теоретичного вивчення. Охопити у межах однієї наукової статті всі дискусійні моменти теорії і практики її здійснення неможливо.

Із урахуванням вищезазначеного, **мета роботи** полягає у винесенні на обговорення українських юристів-міжнародників пропозиції щодо відмовлення від використання у сучасній теорії міжнародного права запозиченого із наукових праць представників радянських шкіл теорії держави та права, а також міжнародного права слова «механізм» і побудованих із його використанням понять.

Виклад основного матеріалу. У науковій і навчальній літературі з міжнародного публічного права проблематика прямого застосування правил поведінки міжнародного права і забезпечення належних умов для цього висвітлюється із використанням понять «механізм імплементації норм міжнародного права» або «механізм реалізації норм міжнародного права».

А. С. Гавердовський із цього приводу зазначав, що механізм імплементації міжнародно-правових норм містить певну сукупність правових та інституційних засобів, що використовуються суб'єктами міжнародного права на міжнародному і національному рівнях із метою здійснення приписів норм міжнародного права. Юридична категорія «механізм» означає у цьому випадку тісний органічний взаємозв'язок правових (міжнародно-правових і національно-правових) та інституційних засобів, які застосовуються під час імплементації норм міжнародного права, уточнював науковець.

У межах системи імплементації норм міжнародного права А. С. Гавердовський виокремлював дві підсистеми імплементації, які співвідносились із нею як частини та ціле: міжнародну та внутрішньодержавну. На його думку, функціонування цих підсистем забезпечують міжнародний організаційно-правовий і внутрішньодержавний організаційно-правовий механізми імплементації. Зі свого боку, міжнародний механізм імплементації норм міжнародного права становлять міжнародний правовий і міжнародний інституційний механізми імплементації норм міжнародного права, а внутрішньодержавний механізм імплементації норм міжнародного права – внутрішньодержавний правовий і внутрішньодержавний інституційний механізми імплементації норм міжнародного права. Водночас основна роль у реалізації норм міжнародного права належить національному механізму імплементації. Міжнародному ж механізму імплементації відводиться допоміжна роль [1, с. 92–97].

На відміну від монографії А. С. Гавердовського, у підручнику з міжнародного права за редакцією науковців із РФ Г. В. Ігнатенка та О. І. Тіунова, незважаючи на використання уточнення щодо тотожності слів «реалізація» та «імплементація», замість поняття «механізм імплементації міжнародно-правових норм» використовується поняття «механізм реалізації норм міжнародного права». Під цим поняттям автори пропонують розуміти

сукупність нормативних та інституційних (організаційно-правових) засобів, які використовуються суб'єктами міжнародного права на міжнародному і національному рівнях із метою реалізації норм. Зауважимо, що термін «механізм» активно використовується у тексті підручника щодо структури та інших правових категорій. Зокрема, його можна побачити у таких поняттях: «міжнародний конвенційний механізм реалізації»; «міжнародний інституційний механізм реалізації»; «внутрішньодержавний нормативний механізм реалізації»; «внутрішньодержавний організаційно-правовий механізм реалізації міжнародного права». Однак на відміну від А. С. Гавердовського, крім одного речення, автори підручника не пояснюють точного зв'язку між механізмом реалізації норм міжнародного права та іншими видами згадуваних ними механізмів реалізації, а саме: «Міжнародний механізм як комплекс засобів та інститутів, що використовуються державами для забезпечення реалізації міжнародно-правових норм, складається із двох взаємопов'язаних компонентів: міжнародного правового (насамперед конвенційного) механізму і міжнародного організаційно-правового (інституційного) механізму» [2, с. 166–167].

У схожий спосіб послуговуються наведеною вище термінологією і представники української науки міжнародного права. Зокрема, В. Г. Буткевич указує на існування двох механізмів реалізації, які взаємодіють і доповнюють один одного: а) міжнародно-правовий механізм реалізації; б) внутрішньодержавний механізм реалізації норм міжнародного права. У структурі міжнародно-правового механізму реалізації науковець розрізняє два основні компоненти: власне нормативно-правовий (або міжнародний конвенційний механізм реалізації), який полягає в юридичному забезпеченні реалізації норм міжнародного права, та інституційний компонент (або міжнародний інституційний механізм реалізації), головною функцією якого є сприяння такій реалізації. Щодо внутрішньодержавного (або національного) механізму реалізації норм міжнародного права, то його складовими елементами В. Г. Буткевич називає національне нормативно-правове забезпечення та інституційний (організаційно-правовий) механізм [3, с. 435, 439].

В. В. Мицик також визнає існування міжнародно-правового механізму реалізації норм міжнародного права, складниками якого є міжнародний правовий (конвенційний) механізм і міжнародний організаційно-правовий (інституційний) механізм, як і внутрішньодержавний механізм реалізації норм міжнародного права, який складається із національно-правового забезпечення та інституційного (організаційно-правового) механізму. Слід також акцентувати увагу на тому, що поряд зі словом «реалізація» науковець також активно використовує термін «імплементация». Наприклад, можна навести таку цитату з опублікованої В. В. Мициком праці: «За таких форм реалізації, як виконання і застосування, для своєчасного і повного здійснення міжнародних зобов'язань потрібні додаткові правові та організаційні заходи з боку держави, тобто

заходи, сукупність яких забезпечується механізмом імплементації норм міжнародного права» [4, с. 270–274].

Висновки. Узагальнюючи результати аналізу наукової і навчальної міжнародно-правової літератури з окресленої тематики, можна дійти висновку, що слово «механізм» активно використовується і є фактично ustalеним для представників української доктрини міжнародного права. Науковці здебільшого послуговуються цим словом у межах поняття «механізм реалізації норм міжнародного права» (рідше – «механізм імплементації норм міжнародного права») та пов'язаних із ним понять його складових елементів, пояснюючи процес практичного здійснення правил поведінки міжнародного права через сукупність або систему засобів (інколи – заходів), що використовуються із цією метою суб'єктами міжнародного права на міжнародному і національному рівнях правового регулювання.

Водночас обґрунтуванню теоретичної цінності цих понять, як і їхньої важливості для практики правового регулювання міжнародних і внутрішньодержавних відносин, науковці належної уваги не приділяють. Натомість вони зосереджуються на загальнотеоретичній характеристиці видів правових засобів, які можуть використовувати суб'єкти міжнародного права на міжнародному і національному рівнях правового регулювання, а також на практичних прикладах їх застосування, залишаючи поняття «механізм реалізації норм міжнародного права» та похідні від нього поняття без розгляду, як несуттєві.

З огляду на це ми вважаємо за доцільне відмовитися від використання у сучасній теорії міжнародного права запозиченого із наукових праць представників радянських шкіл теорії держави та права, а також міжнародного права слова «механізм» та побудованих із його використанням понять, зокрема «механізм імплементації міжнародно-правових норм», «міжнародно-правовий механізм реалізації», «внутрішньодержавний механізм реалізації» тощо. Адже такі поняття не мають реального зв'язку із практикою правового регулювання міжнародних відносин, у наукових працях вони згадуються без належної аргументації і вкрай рідко визнаються актуальними для вивчення та обговорення; у навчальних виданнях їх найчастіше немає, а в разі наявності – пояснюються науковцями неоднозначно і непослідовно. Не отримала визнання зазначена вище термінологія і у науковій та навчальній літературі представників західної доктрини міжнародного права.

Отже, виходячи із вищезазначеного, вважаємо більш правильним здійснювати правову характеристику імплементації принципів, норм і стандартів міжнародного права на міжнародному та/або внутрішньодержавному рівнях (у разі залучення інших суб'єктів – на їхньому внутрішньому рівні) правового регулювання, зосередившись на її реальних засобах та особливостях, а не на уявних механізмах. Подальше наукове обговорення зазначеного питання вважаємо актуальним як для представників внутрішньодержавних галузевих правових наук, так і для представників науки міжнародного права.

Література:

1. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права : монография. Киев : Вища школа, 1980. 320 с.
2. Беляева Н. Г. и др. Международное право : учебник для вузов / отв. ред. Г. В. Игнатенко и О. И. Тиунов. Изд. 3-е перераб. и доп. Москва : Норма, 2003. 624 с.
3. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.
4. Мицик В. В. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / за ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т. 1 : Основи теорії. 416 с.

Perepolkin S. Implementation of the rules of conduct of international law: revision of the conceptual and categorical apparatus

Summary. The article focuses on the need to review the conceptual and categorical apparatus used by Ukrainian scholars in scientific and educational works during the reveal of the legal nature of the implementation of the rules of conduct of international law. The analysis of research and publications, which initiated the solution of the researched problem, allowed us to conclude that in the modern doctrine of international law the issue of implementation of the rules of conduct of international law requires comprehensive theoretical research. First of all, attention should be paid to scientific categories and concepts that were proposed by representatives of the Soviet school of international law, the doctrinal discussion of the feasibility of further application of which modern Ukrainian scholars have not yet paid due attention. Therefore, in the article has been analyzed the doctrinal approaches of Soviet and Ukrainian scholars to the understanding of the category «mechanism of implementation of international law» and related concepts, in particular, «international legal mechanism for implementing international law», «domestic mechanism for implementing the norms of international law», etc. According to the results of the study, it is proved that the above concepts are actively used and established for the representatives of the Ukrainian doctrine of international law. However, scientists do not pay due attention to substantiating the theoretical value of these concepts, as well as their importance for the practice of legal regulation of international and domestic relations. In order to simplify the terminology used by representatives of Ukrainian legal science in the study of national and international aspects of the implementation of the rules of conduct in international law, it is proposed to stop using in modern theory of international law word «mechanism» and concepts constructed with use of it, in particular, «mechanism of implementation of international legal norms», «international legal mechanism of implementation of norms of international law», «domestic mechanism of implementation of norms of international law», etc. borrowed from the scientific works of Soviet theory and law schools. After all, such concepts have no real connection with the practice of legal regulation of international relations, in scientific works, they are mentioned without proper argumentation and are rarely considered relevant for study and discussion, in educational publications they reasoning is often inconsistent. The above-mentioned terminology has not been recognized in the scientific and educational literature of the representatives of the Western international law doctrine.

Key words: implementation, realization, international law, states, domestic law, means of implementation, mechanism of implementation of norms of international law.